Opleidingsrichting en leefstijl

Het belang van opleidingshulpbronnen versus beroepskenmerken voor leefstijlkeuzes

Herman van de Werfhorst, Gerbert Kraaykamp en Nan Dirk de Graaf[1]

Summary

Field of Education and Lifestyle. On the importance of educational resources versus occupational characteristics for lifestyle choices

Dutch social scientists use level of education on the one hand and the economic and cultural occupational resources on the other, as the main determinants of lifestyle choices. Since skills and preferences are shaped in education, we argue that besides level of education we also need field of education to more thoroughly understand lifestyle choices. Using national representative data of 1992, we examine the explanatory power of level and field of education for a wide variety of lifestyle choices. Furthermore, we investigate whether the occupational economic and cultural resources offer an additional explanation. Our results show that lifestyle choices are predominantly caused by educational characteristics. Only for a few lifestyle choices cultural or economic occupational resources have an effect after controlling for level and field of education.

1. Introductie

Bezoekt een handarbeider vrijwel nooit musea en theatervoorstellingen en geeft hij de voorkeur aan televisiefilms en soap-series omdat deze voorkeuren uit zijn beroep volgen, of is deze leefstijl terug te voeren op zijn technische beroepsopleiding? Evenzo, treffen we een beleidsmedewerker relatief vaak aan in het concertgebouw en achter een literaire roman omdat hij werkzaam is bij een culturele instelling, of is dit gedrag vooral te herleiden tot de inhoud van zijn sociaal-culturele opleiding? Dergelijke vragen, die de leefstijlconsequenties van de richting en het niveau van onderwijs betreffen, zijn tot op heden in de Nederlandse stratificatiesociologie vrijwel niet gesteld. Tot dusver heeft men zich in onderzoek vooral gericht op de relatie tussen beroepskenmerken en enkel opleidingsniveau enerzijds, en leefstijlkeuzes anderzijds (Ganzeboom, De Graaf & Kalmijn, 1987; Kraaykamp & De Graaf, 1995). In dergelijke stu-

dies is aangetoond dat zowel opleidingsniveau als culturele en economische beroepsstatus leefstijlkeuzes beïnvloeden. Ander onderzoek toont evenwel duidelijk aan dat naast opleidingsniveau, ook opleidingsrichting van belang is bij zaken zoals fertiliteit (Kalmijn, 1996), homogamie (Uunk & Kalmijn, 1996) en beroepskansen (Dronkers & Bros, 1995; Kalmijn & Van der Lippe, 1997). Er is echter ook recent onderzoek van Waslander en Glebbeek (1996), waarin men claimt dat het niet uitmaakt 'wat' je leert voor centrale stratificatie-kenmerken als functieniveau en inkomen.

Voortbouwend op deze kwestie, handelt het in dit artikel over de vraag of naast het bereikte opleidingsniveau, ook het soort opleiding dat men heeft gevolgd van belang is voor zichtbare consequenties van sociale ongelijkheid: de leefstijl van een persoon. De belangrijkste vooronderstelling daarbij is dat men niet alleen voor beroepen een onderscheid naar functies met meer economische hulpbronnen en functies met meer culturele hulpbronnen moet aanbrengen, maar ook voor de gevolgde scholing. Vooral in het onderwijs bouwt men namelijk culturele en/of economische kwalificaties op. Dit is mogelijk door in onderzoek voor opleiding naast het bereikte niveau, ook de opleidingsrichting te introduceren. Hierbij gaan we ervan uit dat de via het onderwijs verkregen capaciteiten, smaakvoorkeuren en vaardigheden weleens belangrijker zouden kunnen zijn dan die verkregen via het beroep, omdat men het onderwijs veelal doorloopt in een voor de socialisatie belangrijke fase van het leven, de zogenoemde 'formative years'. In ons onderzoek richten we ons daarom om te beginnen op de vraag of het er toe doet 'wat je leert' voor twaalf leefstijlkeuzes. Meer specifiek is het de bedoeling na te gaan of het in de eerste plaats opleidingskenmerken zijn, of beroepskenmerken die de sociale differentiatie in leefstijl verklaren. Als naast opleidingsrichting ook nog beroepskenmerken relevant zijn, kan er sprake zijn van een interpretatie van het verband tussen opleidingsrichting en leefstijl, én van een additionele verklaring door beroepskenmerken. Onze tweede onderzoeksvraag richt zich op deze beide fenomenen.

2. De sociale differentiatie van leefstijl

Eén van de eerste sociologen die een theoretische bijdrage heeft geleverd over leefstijl is Weber (1972 [1921]). Weber veronderstelt dat sociale segmentering in een samenleving niet alleen een gevolg is van de sociaal-economische klasse-posities die personen innemen, maar dat ook standsverschillen relevant zijn voor de verdeling van schaarse maatschappelijke goederen. Een stand is, volgens Weber, een sociale groep waarvan de leden hetzelfde aanzien genieten en zich kenmerken door een overeenkomstige leefstijl. Als men bij een bepaalde stand wil behoren, zal men de leefstijl van die stand moeten overnemen. Zo ontstaat er in de samenleving een gelaagdheid naar leefstijl, waarbij elke stand zijn eigen specifieke gedragingen en voorkeuren uitdraagt (zie ook Veblen, 1967 [1899]).

Lange tijd heeft het sociaal-wetenschappelijke onderzoek zich ver gehouden van leefstijldifferentiatie. Pas in het begin van de jaren tachtig introduceert de Amerikaan Sobel leefstijl weer op de onderzoeksagenda. Sobel (1981) stelt dat leefstijl als een conceptueel onafhanke-

lijk en empirisch te onderscheiden bron van sociale status kan worden beschouwd. Daarbij gaat hij uit van de veronderstelling dat de differentiatie in leefstijl volgt uit de sociale positie die een individu in een samenleving inneemt. Sobel (1981) definieert leefstijl als 'a distinctive, and therefore recognizable mode of living'. Als gevolg van deze definitie beperkt Sobel leefstijluitingen tot die welke duidelijk waarneembaar en meetbaar zijn in het dagelijks leven, zoals luxe materiële bezittingen en de aanschaf van consumptiegoederen. Allerlei ongelijkheden in culturele zin en op het terrein van waarden en normen zijn door Sobel buiten beschouwing gelaten.

In de Europese traditie van het onderzoek naar leefstijldifferentiatie neemt Bourdieu met zijn werk *Distinction* (1984 [1979]) een centrale plaats in. Bourdieu stelt dat personen zich op alle mogelijke gebieden onderscheiden via hun smaak (niet alleen in materiële zin). Daarbij gaat ook Bourdieu ervan uit dat deze leefstijlvoorkeuren direct volgen uit individuele sociaal-economische omstandigheden, zoals het opleidings-, inkomens-, en beroepsniveau. Om de relatie tussen deze sociale posities en leefstijluitingen te karakteriseren, schetst Bourdieu een tweedimensionale ruimte waarin sociale posities en smaakvoorkeuren tegelijkertijd zijn weergegeven. De twee dimensies benoemt Bourdieu met de termen kapitaalvolume en kapitaalsamenstelling, waarbij men kapitaal als synoniem kan zien voor hulpbronnen.[2] Kapitaalvolume is van belang voor leefstijlkeuzes in de zin dat personen met veel hulpbronnen meer mogelijkheden hebben om het leven naar hun hand te zetten dan personen met weinig hulpbronnen. Wat betreft kapitaalsamenstelling onderscheidt Bourdieu twee soorten: economisch en cultureel kapitaal. Personen met veel economische hulpbronnen zouden zich qua smaak meer profileren op het materiële gebied, terwijl personen met veel culturele hulpbronnen zich onderscheiden via deelname aan elitaire culturele uitingen.

Ook in Nederland heeft zich een aantal auteurs met de sociale differentiatie in leefstijl beziggehouden (Ganzeboom, 1988; De Graaf, 1991; Kraaykamp & De Graaf, 1995; Kraaykamp, 1996). Voortbouwend op de bovenstaande literatuur waarin de relatie tussen individuele kenmerken en leefstijlkeuzes centraal staat, stellen deze auteurs dat de mate waarin men restricties ervaart of de beschikking heeft over hulpbronnen bepalend is voor de leefstijlkeuzes. Omdat hulpbronnen en restricties niet evenredig over de leden van sociale groepen zijn verdeeld, stelt men wel dat de sociale segmentering van leefstijl het gevolg is van drie factoren, te weten de financiële bestedingsruimte, de kennis en vaardigheden en de beschikbare vrije tijd van een persoon.

3. De bepalende factoren voor leefstijldifferentiatie

3.1. Meting van individuele hulpbronnen in eerder onderzoek

Het idee dat de mate waarin men de beschikking heeft over specifieke hulpbronnen bepalend is voor de leefstijlkeuzes is door diverse auteurs uitgewerkt op basis van beroepskenmerken. Gebaseerd op Bourdieus onderscheid in culturele en economische hulpbronnen, zijn door

Nederlandse onderzoekers verschillende operationalisaties van economische en culturele beroepsstatus gepresenteerd (Ganzeboom e.a., 1987; Blees-Booij, 1994; De Graaf & Kalmijn, 1995). Bij dergelijke indelingen zijn beroepen geclassificeerd naar de mate waarin beoefenaren beschikken over economische en culturele hulpbronnen, resulterend in twee afzonderlijke schalen waarin alle beroepen een plaats hebben.

Het gebruik van beroepskenmerken om de samenstelling en hoeveelheid hulpbronnen van een individu vast te stellen is niet zonder kritiek. Om te beginnen is het nog maar de vraag of het wel voornamelijk het beroep is dat voorziet in economische en culturele hulpbronnen. Wanneer men Bourdieus ideeën over economisch en cultureel kapitaal als uitgangspunt neemt, is de relevantie van opleiding onontkoombaar. Volgens Bourdieu begint sociale ongelijkheid in de moderne samenleving in het onderwijs (Bourdieu & Passeron, 1990 [1977]). Binnen de schoolmuren reproduceert men de bestaande maatschappelijke verhoudingen en vindt de overdracht van hulpbronnen plaats. Dáár worden sociale statusposities vormgegeven en daarmee ook de 'kansen' op een meer elitaire leefstijl. Gesterkt door het feit dat in alle genoemde beroepsindelingen de aan een beroep gerelateerde opleiding een belangrijke rol krijgt toebedeeld, zijn wij van mening dat opleiding beter als zelfstandige basis voor economische en culturele hulpbronnen opgevat kan worden. Daar komt nog eens bij dat een groot deel van de bevolking in het geheel geen beroep heeft. Schoolgaanden, werkzoekenden, huisvrouwen en andere niet-werkenden hebben daarom geen, of (misschien nog erger) een verouderde score in deze beroepen-indelingen. Iedereen heeft echter wél een opleiding, al dan niet afgerond.

Een recente studie van Waslander en Glebbeek (1996) gebruikt wel de in het onderwijs verkregen hulpbronnen. Deze auteurs gaan meer specifiek na of het uitmaakt 'wat' je leert voor beroepskansen en inkomen. Daartoe presenteren zij diverse gecombineerde metingen van opleidingsniveau en -richting, maar geen van hun analyses beschouwt opleidingsniveau en opleidingsrichting afzonderlijk en tegelijkertijd. Desondanks is op basis van de resultaten vast te stellen dat opleidingsrichting (gedummificeerd zonder rekening te houden met het niveau) meer verklaart van functieniveau en inkomen dan alleen niveau (zonder richting). Waslander en Glebbeek komen echter niet tot deze vaststelling. Zij concluderen op grond van de relatief hoge verklaarde variantie (63%) in het model voor het functieniveau van vrouwen dat een dummificering van opleidingsrichting niet adequaat is om een systematisch effect van richting op het spoor te komen. Deze conclusie is ons inziens ongegrond. Een modellering met dummy-variabelen geeft juist de meest zuivere schatting. Het door Waslander en Glebbeek geconstateerde hoge percentage verklaarde variantie is veeleer te duiden in termen van een te groot aantal richting-dummy's (26) in combinatie met een te kleine dataset (N=139), waardoor zich een niet evenredige vulling van de dummy's voor opleidingsrichting voordoet. Hun conclusie dat het er 'niet' toe doet 'wat' je leert lijkt ons derhalve voorbarig en ongefundeerd.

3.2. De verklaring van leefstijldifferentiatie met opleidingsrichting en -niveau

Er zijn verschillende redenen aan te geven waarom opleiding zo'n centrale plaats inneemt in de verwerving van hulpbronnen, en daarmee in de vorming van leefstijlvoorkeuren.

Via het onderwijs verkregen capaciteiten, smaakvoorkeuren en vaardigheden zouden belangrijk kunnen zijn omdat men het onderwijs veelal doorloopt in een voor de socialisatie belangrijke fase van het leven, de zogenoemde 'formative years' (Hyman & Wright, 1979). Diverse auteurs wijzen ook op het belang van socialisatie bij de internalisering van voorkeuren en gedragingen (Kagan & Moss, 1962). Inglehart (1977) stelt bijvoorbeeld dat basiswaarden al vroeg in de jeugd gevormd worden en stabiel blijven gedurende het leven. Deze hypothese is voor postmaterialistische waarden reeds verschillende keren houdbaar gebleken (Inglehart, 1977, 1990; De Graaf, 1988). Kamphorst en Spruijt (1983) tonen aan dat ook voor vrijetijdsbesteding deze socialisatiegedachte opgang doet. Als men op jonge leeftijd met een activiteiten in aanraking komt, besteedt men er ook op latere leeftijd meer tijd aan. Nagel, Ganzeboom, Haanstra en Oud (1996) laten zien dat het volgen van kunstzinnige vakken in het voortgezet onderwijs een positief gevolg heeft voor zowel receptieve cultuurparticipatie (consumeren van kunst van anderen) als productieve vaardigheden (zelf beoefenen). De Graaf en De Graaf (1996) tonen voor een groot aantal leefstijlkeuzes aan dat naast socialisatie in het gezin, ook opleiding van belang blijft gedurende het verdere leven. Ook voor economische leefstijlvoorkeuren lijkt deze redenering opgang te doen. Hoewel het bij uitingen van een materiële leefstijl belangrijk is over voldoende financiële middelen te beschikken, waardoor jongeren genoodzaakt zijn de aanschaf van dure luxe goederen uit te stellen, worden ook deze materiële voorkeuren al gevormd in de socialisatiefase.

In tegenstelling tot Waslander en Glebbeek (1996) gaan wij ervan uit dat men opleidingsniveau en opleidingsinrichting als afzonderlijke kenmerken in één model dient op te nemen. Dan pas zijn uitspraken mogelijk over de vraag hoe beide opleidingskenmerken zich tot elkaar verhouden. Om te beginnen is er de veronderstelling dat een persoon met een hoge opleiding meer hulpbronnen en daardoor een meer elitaire leefstijl heeft dan iemand met een lage opleiding. Daarnaast zal binnen hetzelfde opleidingsniveau de ene opleidingsrichting vooral in culturele hulpbronnen voorzien (letteren, kunst), terwijl een andere voornamelijk economische hulpbronnen (technische en economische opleidingen) oplevert. Een persoon die kunstgeschiedenis heeft gestudeerd, zal daarom een culturele leefstijl hebben (cultuurdeelname, veel en ver weg op vakantie), terwijl een werktuigbouwkundige eerder een economische leefstijl heeft (aanschaf van dure luxe-goederen).

In Figuur 1 is een negental opleidingsrichtingen gerangschikt naar de mate waarin wij verwachten dat zij in culturele en economische hulpbronnen voorzien. We veronderstellen dat personen met een letteren/kunstopleiding beschikken over de meeste culturele hulpbronnen. Daarnaast zijn ook onderwijskundigen en sociaal-cultureel opgeleiden meer cultureel geschoold. In het lesmateriaal van deze studierichtingen staan culturele onderwerpen binnen het curriculum centraal. Iemand met een opleiding in taal- en letterkunde is bekend met de literatuur en cultuurgeschiedenis, terwijl iemand die kunstgeschiedenis heeft gestudeerd goed

Figuur 1: Opleidingsrichtingen hypothetisch gerangschikt naar culturele en economische hulpbronnen

veel ⇐ culturele hulpbronnen ⇒ weinig

letteren kunst	onder-wijskun-dig	sociaal-cultureel	juridisch	econo-misch	medisch	verzor-ging	technisch	land-bouw

veel ⇐ economische hulpbronnen ⇒ weinig

econo-misch	juridisch	medisch	technisch	land-bouw	verzor-ging	onder-wijskun-dig	sociaal-cultureel	letteren kunst

op de hoogte is van kunstenaars en kunststromingen. Ook onderwijskundig en sociaal-cultureel opgeleiden zijn bekend met Hogere Cultuur, terwijl ook culturele kennis van een andere orde (kennis over de samenleving) in deze opleidingen centraal staat. Personen met een juridisch/bestuurlijke en een economische opleiding nemen in culturele zin een middenpositie in. Het onderwerp van studie is voor hen wel maatschappelijk, echter zonder dat direct culturele zaken aandacht krijgen. Afgestudeerden met een exacte of technische scholing houden weinig culturele hulpbronnen over aan hun opleiding. Het aandachtsgebied in deze opleidingen is meestal weinig sociaal-maatschappelijk. Wel hebben medici en personen in de verzorging meer te maken met maatschappelijke zaken ('mensen') dan technici of agrarisch opgeleiden.

Vervolgens gaan we ervan uit dat een economische en juridisch/bestuurlijke scholing de meeste economische hulpbronnen oplevert. In het onderwijs doet men veel kennis op over organisatorische en bedrijfsmatige zaken. Economische hulpbronnen worden tevens opgebouwd in de onderwijsrichtingen die zich kenmerken door 'technisch vernuft' (Knulst, 1995). Daarom ook veronderstellen we dat medici en technisch opgeleiden over relatief veel economische hulpbronnen beschikken. Personen afkomstig van een kunstzinnige of sociaal-culturele opleiding hebben slechts in geringe mate de beschikking over economische hulpbronnen.

4. Data en beschrijving

Om onze verwachtingen empirisch te toetsen, gebruiken we de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992-1993 (N=1000) (Ultee & Ganzeboom, 1993). Deze enquête is te beschouwen als een representatieve uitsnede van de volwassen Nederlandse bevolking (18 jaar en ouder).

Het opleidingsniveau is geoperationaliseerd in tien categorieën lopend van (1) onvoltooid lager onderwijs tot en met (10) hoger dan wetenschappelijk onderwijs. De volgende elf oplei-

dingsrichtingen zijn onderscheiden: algemeen/geen, onderwijskundig, talen/kunst, landbouw, technisch/exact, medisch, economisch, juridisch, sociaal-cultureel, verzorgend, en overig. Als meting van de beroepsgerelateerde hulpbronnen is gebruikgemaakt van de economische en culturele beroepsstatusladders van Ganzeboom e.a. (1987). De verklaringskracht van deze indelingen is over het algemeen het grootst in vergelijking met alternatieve beroepsindelingen (De Graaf & Kalmijn, 1995). Verder is in de multi-variate analyses gecontroleerd voor geslacht (0/1), inkomen (in tien categorieën), leeftijd (18-75 jaar) en het gemiddeld opleidingsniveau van de ouders (in tien categorieën). Ontbrekende scores op de variabelen opleidingsniveau, inkomen en economische en culturele beroepsstatus zijn bijgeschat, personen met een ontbrekende waarde voor de richting van opleiding zijn ingedeeld in de categorie 'algemeen/geen'.[3]

Om redenen van vergelijkbaarheid zijn voor alle leefstijluitingen regressie-vergelijkingen voor exact dezelfde groep respondenten geschat. Alleen die respondenten zijn geselecteerd met een score op alle afhankelijke variabelen. Het resultaat van deze selectie is een onderzoeksbestand van 817 respondenten. Een uitzondering is gemaakt voor de analyse van man-vrouw rolopvattingen. De vraagstelling over deze problematiek is namelijk alleen voorgelegd aan personen met een partner. De analyses voor deze rolopvattingen hebben daarom betrekking op 796 respondenten.

In dit artikel is iemands leefstijl het te verklaren fenomeen. Onder de term leefstijl kan men veel verstaan en we hebben dan ook niet de illusie dat het mogelijk is een volledig overzicht te geven van alle mogelijke voorkeuren. Twaalf leefstijlkeuzes staan hier onder de aandacht. Er zijn schalen geconstrueerd voor vijf vormen van cultuurdeelname (α= 0,80), het lezen van zeven literatuurvormen (α= 0,76), zeven standpunten over geslachtsspecifieke rolopvattingen (α= 0,83), kijken naar vijf serieuze tv-programma's (α= 0,60), kijken naar zes populaire tv-programma's (α= 0,81) en een telling van dertien luxe goederen (α= 0,68). Daarnaast is gekeken naar de vakantiefrequentie (aantal malen per jaar), de meest verre vakantiebestemming de laatste twee jaar (antwoordmogelijkheden: niet op vakantie geweest de laatste twee jaar, alleen in Nederland, aangrenzend buitenland, andere Europese bestemmingen, bestemmingen buiten Europa), de overnachtingsvorm tijdens deze vakanties (tent respectievelijk hotel versus anders) en het aantal bezochte Europese hoofdsteden. Tenslotte is de mate van postmaterialisme gemeten door respondenten vier politieke doelen in te laten delen naar prioriteit.

Figuur 2 beschrijft voor deze twaalf leefstijluitingen de variatie naar opleidingsrichting afgezet ten opzichte van het gemiddelde. Voor alle leefstijluitingen komen substantiële verschillen naar opleidingsrichting naar voren. Zo is overduidelijk dat personen met een culturele opleiding (letteren/kunst, sociaal-cultureel, onderwijskundig) meer aan culturele activiteiten deelnemen, meer boeken lezen, vaker op vakantie gaan, verdere vakantiebestemmingen kiezen, een groter aantal Europese hoofdsteden bezocht hebben, relatief vaker in een tent slapen tijdens vakanties, meer een postmaterialistische waardenoriëntatie hebben, meer cultureel liberaal zijn als het gaat om geslachtsspecifieke rolpatronen en meer serieuze televisie kijken dan gemiddeld. Personen met een opleidingsrichting die voornamelijk economische hulpbronnen

genereert, hebben veelal een lagere score dan gemiddeld op bovenstaande gedragingen en houdingen. Onder hen bevinden zich meer dan gemiddeld personen die aangeven in hotels te slapen tijdens vakanties (technisch en economisch opgeleiden), en naar populaire televisieprogramma's te kijken (economische en verzorgende richtingen). De verschillen tussen de opleidingsrichtingen op het gebied van materiële consumptie zijn kleiner dan voor de culturele gedragingen.

Figuur 2: Verschillen tussen opleidingsrichtingen voor 112 leefstijlkeuzes (afwijkingen ten opzichte van het totaal gemiddelde op bivariaat niveau)

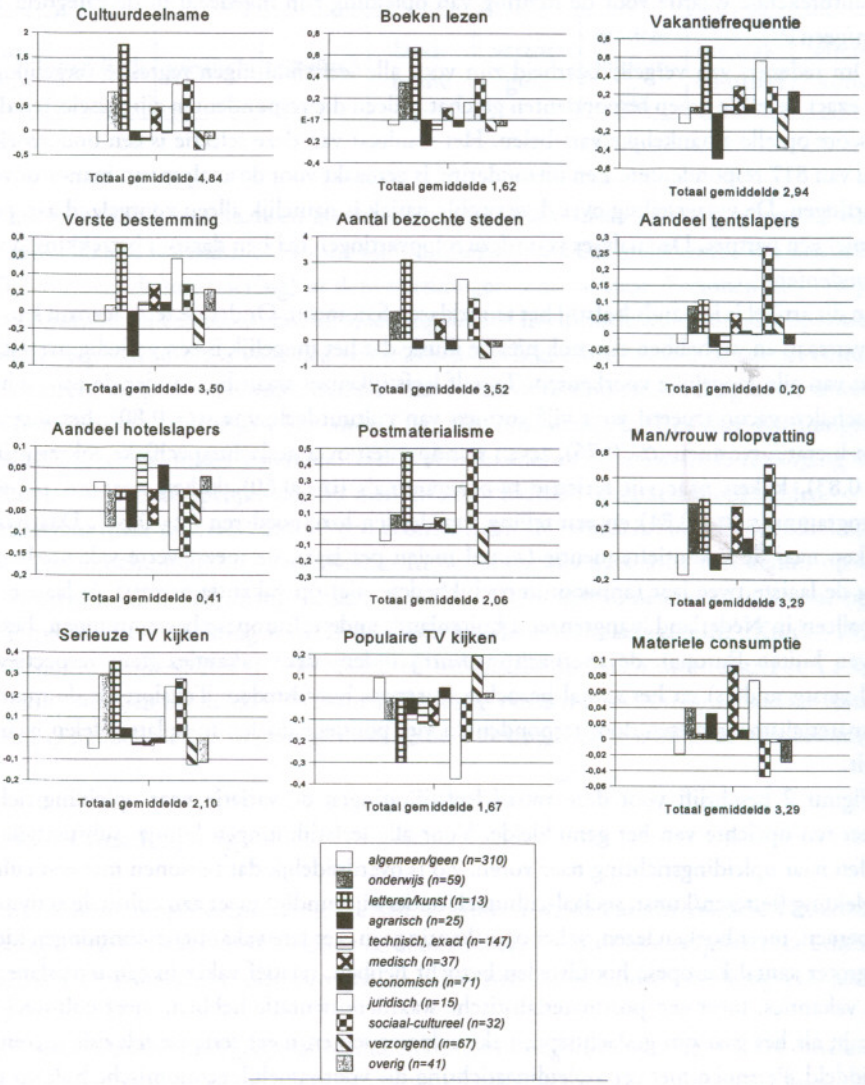

5. Analyses

5.1 De effecten van opleidingsniveau en -richting op leefstijlkeuzes

Om onze eerste onderzoeksvraag, doet het er toe 'wat' je leert, te beantwoorden, nemen we in Tabel 1 (Model I) opleidingsniveau en opleidingsrichting in een OLS-regressievergelijking op.[4] Om de precieze invloed van opleidingsrichting op leefstijlkeuzes te bepalen, zijn alle opleidingsrichtingen gedummificeerd. Alle richtingen krijgen dan een aparte score op de afhankelijke variabele. Om na te gaan of, en in welke mate het opnemen van opleidingsrichting belangrijk is in de verklaring van leefstijldifferentiatie, berekenen we een zogenaamde sheaf-coëfficiënt.[5] In de analyses is rekening gehouden met verschillen naar leeftijd, geslacht en inkomen. Bovendien is door het opnemen van het gemiddelde opleidingsniveau van de ouders ook op sociale herkomst gecontroleerd.

In Tabel 1 zijn de opleidingsrichtingen gerangschikt op basis van de score op de afhankelijke variabele. De coëfficiënten voor de opleidingsrichtingen geven het verschil in gemiddelden weer ten opzichte van de referentiecategorie 'economisch'. Voor deze categorie is gekozen vanwege het relatief grote aantal personen in deze categorie.

Inspectie van Tabel 1 wijst uit dat personen met een culturele opleiding meer dan gemiddeld cultureel uitgaan (letteren/kunst: b=1,05, sociaal-cultureel: b=0,59, en onderwijskundig: b=0,21). Let wel, rekening houdend met het niveau van hun opleiding. Ook personen met een juridische scholing (b=0,36) nemen relatief veel aan cultuur deel. De groep die het minst aan cultuur deelneemt, wordt gevormd door personen met een agrarische opleiding (b=-0,18) en met een opleiding uit de 'overig'-categorie (b=-0,27).

De cultureel geschoolden blijken ook de grootste lezers. Wanneer men afkomstig is van een letteren- of kunstopleiding scoort men gemiddeld b=0,45 hoger gemiddeld, terwijl ook sociaal-cultureel (b=0,25), en onderwijskundig (b=0,20) geschoolden gemiddeld meer lezen dan de referentiecategorie. Agrarisch opgeleiden verkiezen lezen het minst vaak als hun hobby (b=-0,16). Over het algemeen zijn die opleidingsrichtingen waarvan wij veronderstelden dat ze in veel culturele hulpbronnen voorzien oververtegenwoordigd onder zowel de lezers als de culturele uitgaanders. Een belangrijke uitzondering vormen de juridisch opgeleiden; zij behoren tot een groep die bovengemiddeld aan culturele uitgaansactiviteiten deelneemt, terwijl zij slechts gemiddeld lezen. In het onderste deel van Tabel 1 is aan de hand van de sheaf-coëfficiënt te zien dat in de voorspelling van cultuurdeelname en leesgedrag opleidingsrichting een significante bijdrage levert. Het doet er dus toe 'wat' je leert.

Bij vakantiegedrag is te zien dat de kunstzinnig opgeleiden relatief vaak (b=0,08) en ver (b=0,26) op vakantie gaan. Daarnaast hebben zij gemiddeld 1,99 Europese hoofdsteden meer bezocht dan economisch geschoolden. Bij de andere culturele opleidingsrichtingen is het beeld minder helder. De sociaal-cultureel geschoolden bezoeken wel veel steden (b=1,20), maar ze gaan niet bijzonder vaak en ver weg. Daarentegen gaan onderwijskundig opgeleiden wel relatief vaak (b=0,08), maar niet ver weg (b=-0,18), en nemen zij een gemiddelde positie in als het gaat om het aantal bezochte steden. Ook voor vakantiegedrag stellen we vast dat opleidingsrichting een significante toegevoegde waarde heeft in de verklaring (onderste deel van Tabel 1).

Tabel 1: Ongestandaardiseerde (deel A) en gestandaardiseerde (deel B) regressiecoëfficiënten van leefstijlkeuzes op opleidingsniveau, opleidingsrichting en culturele en economische beroepsstatus (N=817)[1]

leefstijlvariabele	cultuurdeelname		leesgedrag		vakantiefrequentie		meest verre vakantiebestemming		aantal bezochte steden		overnachtingsvorm: tent[2]	
Model	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Deel A: volledige modellen met ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd, geslacht en inkomen)												
Opleidingsrichting[3]:												
	ov -0,27	ov -0,29	la -0,16	la -0,15	la -0,37	la -0,35	la -0,52*	la -0,51*	ov -0,03	ec 0,00	ju -0,53	ju -0,55
	la -0,18	la -0,17	ov -0,05	ov -0,05	ju -0,14	ju -0,14	ve -0,19	ve -0,17	ec 0,00	la 0,03	te -0,38	te -0,38
	ve -0,08	ve -0,11	me -0,01	me -0,03	ov -0,09	ov -0,04	on -0,18	on -0,17	la 0,01	ov 0,04	la -0,22	la -0,21
	ec 0,00	me -0,05	ec 0,00	ve -0,01	te -0,04	te -0,02	ec 0,00	ju -0,01	me 0,43	me 0,46	ov -0,18	ov -0,20
	me 0,04	ec 0,00	ve 0,00	ec 0,00	so -0,01	ec 0,00	so 0,00	ec 0,00	te 0,52	te 0,56	al -0,07	le -0,11
	te 0,07	on 0,08	ju 0,03	ju 0,01	ec 0,00	al 0,05	me 0,01	me 0,00	on 0,55	on 0,67	le -0,06	al -0,08
	al 0,16	te 0,09	te 0,08	te 0,08	ve 0,03	so 0,06	ju 0,01	so 0,00	ve 0,60	ve 0,69	ec 0,00	ec 0,00
	on 0,21	al 0,12	al 0,12*	al 0,11	al 0,06	ve 0,09	te 0,07	al 0,08	al 0,75*	al 0,76*	me 0,06	me 0,03
	ju 0,36	ju 0,30	on 0,20*	on 0,17*	on 0,08	me 0,13	al 0,08	te 0,08	ju 1,05	ju 1,04	ve 0,35	on 0,32
	so 0,59	so 0,45	so 0,25**	so 0,21*	le 0,08	on 0,16	ov 0,17	ov 0,19	so 1,20*	so 1,29*	on 0,37	ve 0,33
	le 1,05*	le 0,86	le 0,45**	le 0,41**	me 0,11	le 0,17	le 0,26	le 0,26	le 1,99**	le 2,10**	so 0,88	so 0,83
Opleidingsniveau	0,24**	0,19**	0,09**	0,08**	0,09**	0,07**	0,11**	0,09**	0,39**	0,36**	0,20**	0,18**
Economische beroepsstatus		0,02		0,00		0,18**		0,09		0,27		0,00
Culturele beroepsstatus		0,29*		0,07		-0,05		0,04		-0,06		0,09
(Constante)	2,55**	3,01**	1,00**	1,09**	2,10**	2,30**	2,59**	2,78	-1,68**	-1,37	-1,16*	-1,01
R^2[4]	0,23	0,24--	0,25	0,26-	0,12	0,13--	0,12	0,13	0,27	0,27	0,21	0,21
R^2 basismodel[5]	0,11		0,09		0,07		0,08		0,18		0,13	
Deel B: modellen met gestandaardiseerde coëfficiënten (opleidingsrichting: sheaf)												
											Wald	Wald
Opleidingsrichting	0,13**	0,11**	0,19**	0,17**	0,10**	0,11**	0,12**	0,12**	0,13**	0,13**	10,26	8,60
Opleidingsniveau	0,35**	0,28**	0,41**	0,36**	0,24**	0,19**	0,22**	0,18**	0,33**	0,30**	12,96**	8,48**
Economische beroepsstatus		0,01		0,00		0,17**		0,07		0,08		0,00
Culturele beroepsstatus		0,14**		0,10*		-0,05		0,03		-0,02		0,20

(1) In de modellen is gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, inkomen en gemiddeld opleidingsniveau van de ouders. Geslachtsspecifieke rolopvattingen: N=796
(2) Deze modellen zijn geschat met een logistische regressievergelijking; de coëfficiënt geeft het verschil in gemiddelde weer op de natuurlijke logaritme van de kansverhouding wel/niet betreffende overnachtingsvorm. Sheaf-coëfficiënten kunnen niet berekend worden bij logistische regressie. We vergelijken daarom de Wald statistic in deze modellen.
(3) ov=overig, la=landbouw, ve=verzorging, ec=economisch, me=medisch, te=technisch, al=algemeen/geen, on=onderwijskundig, ju=juridisch/bestuurlijk, so=sociaal-cultureel, le=letteren/kunst.
(4) Bij de logistische regressievergelijkingen ('tent' en 'hotel') is de McFadden pseudo-R^2 weergegeven (zie: Agresti, 1990).
(5) In het basismodel zijn alleen de controlevariabelen leeftijd, geslacht, inkomen en gemiddeld opleidingsniveau van de ouders opgenomen.
*/** Significant effect p <0,05/0,01. -/-- significante toename R^2 ten opzichte van model I p <0,05 /0,01

Tabel 1 (vervolg): Ongestandaardiseerde (deel A) en gestandaardiseerde (deel B) regressiecoëfficiënten van leefstijlkeuzes op opleidingsniveau, opleidingsrichting en culturele en economische beroepsstatus (N=817)[1]

leefstijlvariabele	overnachtingsvorm: hotel[2]		postmaterialisme		geslachtsspecifieke rolopvatting		serieuze televisie		populaire televisie		materiële goederen bezit	
Model	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Deel A: volledige modellen met ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten												
Opleidingsrichting[3]:												
	ju -1,01	ju -0,99	ve -0,12	ve -0,14	ju -0,26	ju -0,28	ov -0,13	ov -0,15	so -0,19	te -0,14	so -0,06	so -0,05
	so -0,76	so -0,69	ec 0,00	me -0,01	la -0,07	la -0,05	me -0,08	me -0,13	le -0,17	al -0,14	ov -0,03	ov -0,03
	la -0,64	la -0,64	me 0,01	ec 0,00	te -0,00	ve -0,01	ve -0,03	ve -0,07	al -0,15*	so -0,12	le -0,02	te -0,01
	on -0,51	me -0,44	ov 0,04	on 0,01	ov -0,00	ec 0,00	te -0,01	te -0,01	ju -0,14*	ju -0,12	te -0,01	le -0,04
	me -0,48	on -0,43	al 0,06	ov 0,03	ec 0,00	al 0,00	ec 0,00	ec 0,00	te -0,13	la -0,11	al -0,00	ec 0,00
	ve -0,35	ve -0,31	on 0,06	al 0,04	ve 0,00	ov 0,00	la 0,01	al 0,01	me -0,13	me -0,10	ec 0,00	al 0,02
	le -0,17	le -0,07	la 0,09	la 0,09	al 0,02	le 0,01	al 0,03	la 0,01	la -0,12	le -0,09	ve 0,02	ju 0,02
	al -0,07	al -0,06	te 0,11	te 0,11	me 0,04	te 0,01	ju 0,14	on 0,08	on -0,11	ve -0,07	on 0,02	ve 0,03
	ov -0,04	te -0,03	ju 0,14	ju 0,13	le 0,04	me 0,01	on 0,18*	so 0,11	ve -0,10	ov -0,05	ju 0,02	on 0,04
	te -0,03	ov -0,01	le 0,35*	le 0,29	on 0,14	on 0,08	so 0,21*	ju 0,11	ov -0,07	on -0,05	la 0,04	la 0,04
	ec 0,00	ec 0,00	so 0,43**	so 0,39**	so 0,38*	so 0,32	le 0,24	le 0,12	ec 0,00	ec 0,00	me 0,07	me 0,08
Opleidingsniveau	-0,08	-0,07	0,05**	0,04**	0,10**	0,08**	0,05**	0,03**	-0,06**	-0,05**	0,00	0,00
Economische beroepsstatus		0,09		-0,03		0,02		0,05		0,03		0,02
Culturele beroepsstatus		-0,10		0,06		0,11*		0,17**		-0,11**		0,02
(Constante)	-0,89*	-0,91*	1,82**	1,86**	3,11**	3,30**	1,59**	1,76**	2,35**	-2,24**	1,40**	1,41**
R^2[4]	0,07	0,07	0,12	0,12	0,26	0,26--	0,13	0,15--	0,18	0,19-	0,07	0,07
R^2 basismodel[5]	0,04		0,06		0,17		0,05		0,14		0,05	
Deel B: modellen met gestandaardiseerde coëfficiënten (opleidingsrichting: sheaf)												
	Wald	Wald										
Opleidingsrichting	8,52	7,32	0,17**	0,17**	0,10**	0,08**	0,15**	0,12**	0,08**	0,07**	0,12**	0,12**
Opleidingsniveau	3,24	2,33	0,19**	0,16**	0,31**	0,25**	0,23**	0,13**	-0,24**	-0,19**	0,04	0,03
Economische beroepsstatus		0,32		-0,05		0,02		-0,07		0,04		0,09
Culturele beroepsstatus		0,38		0,09		0,11*		0,26**		-0,15**		-0,06

(1) In de modellen is gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, inkomen en gemiddeld opleidingsniveau van de ouders. Geslachtsspecifieke rolopvattingen: N=796
(2) Deze modellen zijn geschat met een logistische regressievergelijking; de coëfficiënt geeft het verschil in gemiddelde weer op de natuurlijke logaritme van de kansverhouding wel/niet betreffende overnachtingsvorm. Sheaf-coëfficiënten kunnen niet berekend worden bij logistische regressie. We vergelijken daarom de Wald statistic in deze modellen.
(3) ov=overig, la=landbouw, ve=verzorging, ec=economisch, me=medisch, te=technisch, al=algemeen/geen, on=onderwijskundig, ju=juridisch/bestuurlijk, so=sociaal-cultureel, le=letteren/kunst.
(4) Bij de logistische regressievergelijkingen ('tent' en 'hotel') is de McFadden pseudo-R^2 weergegeven (zie: Agresti, 1990).
(5) In het basismodel zijn alleen de controlevariabelen leeftijd, geslacht, inkomen en gemiddeld opleidingsniveau van de ouders opgenomen.
*/** Significant effect p <0,05/0,01. -/-- significante toename R^2 ten opzichte van model I p <0,05 /0,01

Bij het bestuderen van de relatie tussen opleidingsrichting en de overnachtingsvorm op vakantie is opmerkelijk dat zich onder de cultureel opgeleiden relatief veel personen bevinden die een tent verkiezen.[6] Zo is in Tabel 1 te zien dat de logit voor het overnachten in een tent tijdens vakanties versus niet meestal overnachten in een tent voor sociaal-cultureel opgeleiden 0,88, en voor onderwijskundig opgeleiden 0,37 hoger is dan voor economisch opgeleiden. Onder personen met veel economische opleidingshulpbronnen (juristen, technisch geschoolden) bevinden zich minder personen die meestal de tent verkiezen als overnachtingsvorm tijdens vakanties. Onder de economisch geschoolden bevindt zich relatief het grootste aantal personen dat aangaf het meest in hotels te slapen tijdens vakanties. Voor alle andere richtingen is de logit voor wel/niet meestal in hotels slapen lager dan voor deze categorie. Binnen de economische opleidingsrichtingen valt de groep juridisch opgeleiden op door de laagste logit voor wel/niet meestal in hotels overnachten tijdens vakanties. Voor alle andere richtingen met veel economische hulpbronnen geldt dat zij weinig in tenten, en veel in hotels overnachten tijdens vakanties. Meer in het algemeen blijkt dat bij het overnachten in een tent de opleidingsrichting van weinig gewicht is. Daarentegen is bij het kiezen voor een hotel als overnachtingsplaats de opleidingsrichting zelfs belangrijker dan het opleidingsniveau (Wald 8,5 versus 3,2).

Opleidingsrichting blijkt voor postmaterialisme belangrijker dan voor man-vrouw rolopvattingen. Cultureel opgeleiden (sociaal-cultureel en letteren/kunst) bezitten in sterke mate een postmaterialistische wereldbeeld (β=0,43 en β=0,35), terwijl personen met een meer financieel-economische scholing slechts in geringere mate dit waardenpatroon onderschrijven. Voor zover er verschillen zijn in geslachtsspecifieke rolopvattingen tussen opleidingsrichtingen zijn het de personen met een meer culturele scholing die een liberaal standpunt innemen ten aanzien van de geslachtsrollen (sociaal-cultureel: b=0,38). Met uitzondering van medisch opgeleiden is de economische opleidingselite (met name juridisch) wat conservatiever in dit opzicht. Algemeen geldt bij postmaterialisme dat het niveau en de richting van de opleiding ongeveer even belangrijk zijn. Opleidingsniveau is wel een betere voorspeller bij de man-vrouw rolopvattingen dan richting (β=0,31 versus β=0,10). Bij beide waardenpatronen is het effect van opleidingsrichting significant, dus doet het er toe 'wat' je leert.

Tabel 1 laat verder zien dat bij televisie kijken de cultureel opgeleiden een voorkeur hebben voor de meer serieuze programma's (letteren/kunst: b=0,24 en sociaal-cultureel: b=0,21) en juist niet voor de populaire programma's (sociaal-cultureel: b=-0,19, letteren/kunst: b=-0,17). Bij de meer financieel-economisch geschoolden geldt het tegenovergestelde. Binnen deze groepen kijkt men juist veel naar populaire programma's en weinig naar serieuze. Het effect voor opleidingsrichting is bij serieuze televisie-programma's groter dan bij het populaire aanbod. Uit de negatieve samenhang tussen opleidingsniveau en populaire televisie, gecombineerd met de zojuist besproken richtingsverschillen, valt echter wel op te maken dat ook onderin de hulpbronnen-hiërarchie verschillen bestaan wat betreft het soort hulpbronnen. Dit gegeven is in tegenspraak met Bourdieu (1984 [1979]), die veronderstelt dat alleen voor elites een scheiding in economische en culturele hulpbronnen mogelijk is.

Bij de consumptie van materiële luxe-goederen is de invloed van opleidingsrichting gering. Als we al kunnen spreken van een richtingseffect, dan zijn het voornamelijk de medisch

geschoolden die veel luxe-goederen bezitten (b=0,07). Cultureel opgeleiden beschikken relatief maar over weinig materiële goederen (sociaal-cultureel: b=-0,06). Over het algemeen zijn de verschillen tussen opleidingsrichtingen bij materiële consumptie echter klein.

5.2 De confrontatie tussen opleidingshulpbronnen en beroepskenmerken

In paragraaf 5.1 is aangetoond dat opleidingsrichting naast opleidingsniveau voor een groot aantal leefstijlkeuzes van significante betekenis is. Om na te gaan of daarnaast ook nog aspecten van het beroep relevant zijn bij leefstijlvoorkeuren schatten we voor elke afhankelijke variabele een model (II) waarin naast opleidingshulpbronnen ook de economische en culturele beroepsstatus zijn opgenomen. Meer specifiek is het dan de bedoeling na te gaan of het in de eerste plaats opleidingskenmerken zijn, of beroepskenmerken die de sociale differentiatie in leefstijl verklaren.

Gecontroleerd voor opleidingskenmerken, heeft economische of culturele beroepsstatus bij vijf van de twaalf door ons onderzochte leefstijlgedragingen en -houdingen een significant effect. Voor deze leefstijlkeuzes zullen we bekijken of er sprake is van een interpretatie van het verband tussen opleidingsrichting en leefstijl, of van een additionele voorspeller. Wanneer er sprake is van interpretatie van het verband, zullen de effecten van de opleidingsrichtingen kleiner worden of de relatieve posities van de richtingen veranderen. In het geval van een additionele voorspeller daarentegen, zullen de effecten en de relatieve posities van de opleidingsrichtingen min of meer gelijk blijven, terwijl er een toename van het percentage verklaarde variantie verwacht kan worden.

Bij cultuurparticipatie is de culturele beroepsstatus van een persoon relevant; personen met een hoge culturele beroepsstatus nemen vaker aan culturele activiteiten deel dan personen met een lagere culturele positie. Vergelijking van model I met model II leert ons dat de effecten voor de afzonderlijke opleidingsrichtingen echter nauwelijks of niet veranderen. Ook de relatieve positie van de richtingen blijft vrijwel gelijk. Wel neemt het opleidingsniveau-effect licht af. Dit wijst erop dat culturele beroepsstatus een deel van het effect van opleidingsniveau kan interpreteren, maar niet het opleidingsrichtingeffect. Ook de significante toename van de verklaarde variantie wijst op de additionaliteit van culturele beroepsstatus in de verklaring van cultuurdeelname. Voor de leefstijluitingen met betrekking tot vakantiegedrag constateren we dat alleen de vakantiefrequentie gerelateerd is aan de economische beroepsstatus (b=0,18); personen met een hoge economische beroepsstatus gaan vaker op vakantie. De effecten van opleidingsrichting veranderen evenwel maar weinig ten opzichte van model I (ook de volgorde blijft stabiel). Er is hier dus sprake van een additionele voorspeller.

Een hoge culturele beroepsstatus is relevant bij de mening over de rolverdeling tussen man en vrouw; personen met een hoge culturele beroepsstatus zijn daarin liberaal. De beroepskenmerken blijken hier voor rolopvattingen belangrijker dan de aspecten van opleidingsrichting. De relatieve posities en de ongestandaardiseerde effecten van de opleidingsrichtingen veranderen echter nauwelijks in model II. Dit wijst erop dat culturele beroepsstatus geen interpretatie biedt voor het effect van opleidingsrichting bij de rolopvattingen op het hebben van een libe-

rale man/vrouw rolopvatting. Er is hier sprake van een additioneel effect van culturele beroepsstatus.

Ook bij het kijken naar serieuze tv-programma's is er sprake van een additionele verklaring door culturele beroepsstatus; personen met een hoge culturele beroepsstatus geven relatief vaak de voorkeur aan serieuze televisie. Het effect van culturele beroepsstatus verklaart ongeveer de helft van de invloed van opleidingsniveau (interpretatie), maar verklaart slechts weinig van de relatie van opleidingsrichting en het televisiekijken. De modellen voor het kijken naar populaire programma's wijzen uit dat na het opnemen van economische en culturele beroepsstatus de effecten van de opleidingsrichtingen substantieel kleiner worden. Ook verandert de volgorde van de opleidingsrichtingen nogal. Personen met een culturele opleiding lijken relatief weinig naar populaire programma's te kijken doordat ze een hoog cultureel beroep hebben. Er is hier dus sprake van interpretatie van het verband tussen opleidingsrichting en kijkgedrag. Echter, er is ook sprake van een additionele verklaring bovenop de opleidingshulpbronnen.

Bij de overige leefstijlvoorkeuren heeft economische noch culturele beroepsstatus een significant effect. Dit houdt onder meer in dat de voorkeur om literatuur te lezen en het hebben van een postmaterialistische waardenoriëntatie gebaseerd zijn op de opleiding, en dat, in tegenstelling tot wat eerder werd beweerd (De Graaf & Kalmijn, 1995), de culturele beroepsstatus niet van belang is. Ook het bezitten van luxe-goederen blijkt niet afhankelijk van een hoge economische of culturele beroepsstatus (gecontroleerd voor inkomen). De effecten van de opleidingsrichtingen en de relatieve posities veranderen nauwelijks. Voor zover opleidingsrichting iets kan verklaren van de differentiatie in het materiële goederenbezit, kan dit niet worden geïnterpreteerd door de economische beroepsstatus. Ook in dit opzicht is een uitbreiding van het leefstijlmodel met opleidingsrichting zinvol, gezien het significante effect van economische beroepsstatus op bezit van luxe goederen in eerder onderzoek (Ganzeboom e.a., 1987; De Graaf & Kalmijn, 1995).

6. Conclusie

In dit artikel is getracht meer inzicht te verkrijgen in de sociale differentiatie van smaakvoorkeuren. Tot dusver was het in de Nederlandse sociologie gebruikelijk om leefstijlkeuzes te relateren aan economische en culturele beroepsstatus. Als men dit doet, gaat men ervan uit dat de hulpbronnen verkregen in het beroep het belangrijkst zijn bij leefstijldifferentiatie. Wij veronderstellen dat men benodigde hulpbronnen voor cultuurdeelname, vakantiegedrag en waardenpatronen vooral tijdens de opleiding opbouwt. De resultaten uit ons onderzoek bevestigen voor een belangrijk deel onze verwachtingen; opleidingsrichting is naast opleidingsniveau bij veel leefstijlvoorkeuren een niet te veronachtzamen voorspeller. Het zijn met name personen die cultureel geschoold zijn die veel aan culturele uitgaansactiviteiten deelnemen, veel lezen, een apart soort culturele vakantiebesteding hebben, postmaterialistischer zijn, cultureel liberaal zijn en meer serieuze en minder populaire tv-programma's kijken. Personen met een opleiding die in financieel-economische hulpbronnen voorziet, kenmerken zich door een leefstijl met

veel en verre vakantiebestemmingen, veel luxe goederenbezit, het kijken naar populaire tv-programma's en een weinig liberaal waardenpatroon. De onderzoeksvraag of het wat uitmaakt 'wat' je leert, is met betrekking tot leefstijl daarom dus bevestigend te beantwoorden.

Daarnaast is vastgesteld dat voor de meeste van de hier gekozen leefstijluitingen introductie van beroepskenmerken, zoals de economische of culturele beroepsstatus, slechts geringe betekenis heeft. In die situatie waar er een effect is van beroepsstatus, is er veelal sprake van een additionele verklaring, naast de verklaring met opleidingskenmerken. Wanneer er sprake is van een verklaring van het verband tussen opleidingskenmerken en leefstijlen geldt dat in de meeste gevallen voor het effect van opleidingsniveau. De enige leefstijluiting waarbij culturele beroepsstatus het effect van opleidingsrichting interpreteert is bij het kijken naar populaire tv-programma's.

Bovenstaande resultaten duiden erop dat hulpbronnen in ieder geval tijdens de opleiding, maar soms ook gedurende het beroep verworven worden. Gezien de beperkte set van leefstijluitingen waarbij de toegevoegde waarde van beroep zich voordoet (vijf van de twaalf), moet men voorzichtig omspringen met uitspraken over de invloed van beroep op leefstijlkeuzes. Nog een argument voor voorzichtigheid hieromtrent ligt in het feit dat beroepskenmerken voornamelijk voor een culturele leefstijl van belang lijken. Bij leefstijluitingen waarvan het culturele gehalte moeilijker te bepalen is, zoals vakantiegedrag en waardenpatronen, is het belang van beroepskenmerken duidelijk minder groot. Een reden hiervoor is wellicht de subjectiviteit van de beroepenschaling: bij het classificeren van beroepen naar de mate van culturele en economische hulpbronnen hebben Ganzeboom e.a. (1987) zich wellicht teveel laten leiden door de te verklaren concepten cultuurdeelname en materiële consumptie. Al met al zijn opleidingskenmerken (niveau én richting) relevanter in de verklaring van leefstijlkeuzes dan beroepskenmerken.

Met dit onderzoek is een nieuwe weg ingeslagen in het leefstijlonderzoek, leidend tot het inzicht dat informatie over de opleidingsrichting van belang is. Toekomstig onderzoek kan zich richten op een uitbreiding van het aantal typen hulpbronnen gerelateerd aan het soort opleiding. Het lijkt bijvoorbeeld niet onaannemelijk dat opleidingsrichtingen ook verschillen naar de hoeveelheid sociale hulpbronnen die men er mee opbouwt. Een andere uitbreiding is mogelijk door niet alleen voor de hoogst afgemaakte opleiding de richting te beschouwen, maar voor alle gevolgde opleidingen tijdens de schoolloopbaan. Hulpbronnen bouwt men immers tijdens alle opleidingen op. Tot slot zou een volgend onderzoek zich kunnen richten op de oorzaken in plaats van op de gevolgen van opleidingsrichtingsverschillen. De vraag die men zich hierbij dan stelt, is hoe het komt dat bepaalde personen kiezen voor een bepaalde opleidingsrichting.

Noten

1 Herman van de Werfhorst is Assistent in Opleiding bij de vakgroep Sociologie / ICS van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Gerbert Kraaykamp en Nan Dirk de Graaf zijn beide als Universitair Docent verbonden aan dezelfde vakgroep. Nan Dirk de Graaf is daarnaast als Associate Member verbonden aan Nuffield College, Oxford. De auteurs bedanken de leden van de SISWO-werkgroep 'Sociale Stratificatie en Mobiliteit' voor commentaar op een eerdere versie van dit paper. Dit paper is gebaseerd op de afstudeerscriptie van Herman van de Werfhorst. Correspondentie richten aan: Vakgroep Sociologie KUN, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen. E-mail: H.vandeWerfhorst@maw.kun.nl.

2 Bourdieu brengt ook een derde dimensie naar voren: de verandering in de loop der tijd van de eerste twee dimensies. Deze derde is voor dit onderzoek minder relevant en laten we verder weg.

3 Het zou zo kunnen zijn dat personen van wie de opleidingsrichting onbekend is, relatief vaak in een bepaalde (andere) richting thuishoren. Echter, vergelijking van de analyses waarbij de personen met een ontbrekende opleidingsrichting worden ingedeeld bij de categorie 'algemeen/geen' met analyses waarbij deze personen werden weggelaten laat geen noemenswaardige verschillen zien in de effecten van de opleidingsrichtingen.

4 Om te kijken of voor personen met een hoog opleidingsniveau de richting er meer toe doet dan voor lager opgeleiden, hebben we tevens een model geschat met een interactie van niveau en richting. Deze interactie heeft bij geen van de analyses een significant effect, wat erop duidt dat voor hoger opgeleiden de richting niet belangrijker, noch onbelangrijker is dan voor lager opgeleiden.

5 Een sheaf-coëfficiënt wordt berekend uit de ongestandaardiseerde coëfficiënten van de dummy's en heeft als voordeel dat het gestandaardiseerde effect berekend mag worden. Bovendien is de invloed van een groot aantal dummy's weergegeven in één parameter. De formule om een sheaf te berekenen uit n dummy's is: SHEAF = b1 * dummy 1 + b2 * dummy 2 + ... + bn * dummy n. (zie: Heise, 1972).

6 De modellen voor de overnachtingsvorm tijdens de vakantie zijn geschat met een logistische regressie. De coëfficiënten geven daarom niet het verschil in gemiddelde op de afhankelijke variabele weer, maar het verschil in de logit wel/niet slapen in tent of hotel ten opzichte van de betreffende logit van economisch geschoolden.

Literatuur

Agresti, A. (1990), *Categorical data analysis.* New York: John Wiley & Sons.

Blees-Booij, A. (1994), *Culturele en economische beroepsstatus van mannen en vrouwen, een tweedimensionele ordening.* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bourdieu, P. (1984 [1979]), *Distinction, a social critique of the judgement of taste.* London: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (1990 [1977]), *Reproduction in education, society and culture.* London: Sage Publications.

Dronkers, J. & Bros, L. (1995), Het effect van onderwijsniveau en studierichting op beroepsloopbanen. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 11, 358-373.

Ganzeboom, H.B.G. (1988), *Leefstijlen in Nederland.* Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ganzeboom, H. (1989), *Cultuurdeelname in Nederland.* Assen/Maastricht: Van Gorkum.

Ganzeboom, H., de Graaf, P.M. & Kalmijn, M. (1987), De culturele en de economische dimensie van beroepsstatus. *Mens & Maatschappij*, 62, 153-175.

Graaf, N.D. de (1988), *Postmaterialism and the stratification process.* Utrecht: ISOR.

Graaf, N.D. de (1991), Distinction by consumption in Czechoslovakia, Hungary and the Netherlands. *European Sociological Review*, 7, 267-290.

Graaf, N.D. de & de Graaf, P. (1996), De invloed van socialisatie op leefstijlen. Tellen restricties uit het verleden ook mee? In H.B.G. Ganzeboom & S. Lindenberg (red.) *Verklarende sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler* (pp. 329-341). Amsterdam: Thesis Publishers.

Graaf, P.M. de & Kalmijn, M. (1995), Culturele en economische beroepsstatus, een evaluatie van subjectieve en objectieve benaderingen. *Mens & Maatschappij*, 70, 152-165.

Heise, D.R. (1972), Employing nominal variables, induced variables, and block variables in path analysis. *Sociological Methods & Research*, 1, 147-173.

Hyman, H. & Wright, Ch.R. (1979), *Education's lasting influences on values.* Chicago: University of Chicago Press.

Inglehart, R. (1977), *The silent revolution.* Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (1990), *Culture shift in advanced industrial society.* Princeton: Princeton University Press.

Kagan, J. & Moss, H. (1962), *Birth to maturity.* New York: Wiley.

Kalmijn, M. (1996), Effecten van opleidingsniveau, duur en richting op het tijdstip waarop paren hun eerste kind krijgen. *Bevolking en Gezin*, 1996-1, 41-71.

Kalmijn, M. & van der Lippe, T. (1997), Type of schooling and sex differences in earnings in the Netherlands. *European Sociological Review*, 13, 1-15.

Kamphorst, T. & Spruijt, E. (1983), *Vrijetijdsgedrag in het perspectief van socialisatie.* Utrecht: Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht.

Knulst, W. (1995), *Podia in een tijdperk van afstandsbediening. Onderzoek naar achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig.* (Sociaal en Cultureel Planbureau, Het Culturele Draagvlak 1) Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kraaykamp, G. (1996), Ontwikkelingen in de sociale segmentering van vrijetijdsbesteding; toenemende exclusiviteit of evenredige participatie? In H.B.G. Ganzeboom & W.C. Ultee (red.) *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (pp. 171-203).WRR. Den Haag: Sdu.

Kraaykamp, G. & de Graaf, N.D. (1995), Sociale differentiatie in materiële en cultuurconsumptie: een kwestie van leefstijl. In J. Dronkers & W.C. Ultee (red.) *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 223-246). Assen: Van Gorkum.

Nagel, I., Ganzeboom, H., Haanstra, F. & Oud, W. (1996), *Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs.* Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut, Faculteit der Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen (SCO-rapport 452).

Sobel, M. (1981), *Lifestyle and social structure; concepts, definitions, analysis.* New York: Academic Press.

Ultee, W.C. & Ganzeboom, H.B.G. (1993), *Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992-1993. Databestand.* Nijmegen: Vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit.

Uunk, W. & Kalmijn, M. (1996), Wie trouwt met wie binnen de opleidingselite? De invloed van studierichting en onderwijsniveau. *Sociologische Gids*, 43, 183-203.

Veblen, T. (1967 [1899]), *The theory of the leisure class.* Harmondsworth: Penguin.

Waslander, S. & Glebbeek, A. (1996), Maakt het uit 'wat' je leert? Over de vraag of het effect van onderwijs in een loopbaanmodel wordt onderschat door geen rekening te houden met de opleidingsrichtingen. *Mens & Maatschappij*, 71, 308-328.

Weber, M. (1972 [1921]), *Wirtschaft und Gesellschaft.* Tübingen.